

Доц. др Мирјана Стакић¹⁸
Учитељски факултет у Прзрену – Лепосавић

ПОЕТСКИ ЈЕЗИК КАО ОДЛИКА СТИЛА КЊИЖЕВНЕ ПРОЗЕ

Апстракт: У раду истражујемо стилске карактеристике поетског језика књижевне прозе и настојимо да утврдимо специфичности које га разликују од стандардизоване употребе језика. На примерима из српске књижевности испитујемо особености поетског језика које се огледају на подручју лексике, у употреби стилских фигура и у специфичном односу према синтакси.

Поетски језик одликује лексичко богатство и употреба, у естетске сврхе, локализама и дијалекатских речи, архаизама, историзама, неологизама, социолеката и позајмљеница, као и честа одступања од усвојеног модела књижевног језика кроз грађење слободне комбинаторике и уношење елемената говора ван усвојене језичке норме. Употреба и комбиновање великог броја стилских израза поетском језику даје фигуративност и изражајност, али стилске фигуре немају само улогу стилских украса, већ су и у функцији саопштавања ауторове истине о човеку и свету који га окружује. У области синтаксе, препознатљивост и стилска маркираност поетског језика огледа се у облику, дужини и склопу реченице, као и у специфичним њеним интонацијским особеностима и ритмичности.

Кључне речи: поетски језик, стил, књижевна проза, лексика, стилске фигуре.

ЛЕКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ПОЕТСКОГ ЈЕЗИКА

Изучавање стила књижевне прозе може да пође од поетског језика и његових стилских карактеристика. Поетски језик је био предмет изучавања многих књижевних теоретичара. Истицана је његова сложеност,¹⁹ поетска и комуникативна функција (Виноградов 1971), и фигуративност (Ђорац, 1982: 35).

Чињеница је да је погрешно изједначавати термине стил и поетски језик, мада се они чак и данас у српској књижевној критици употребљавају као синоними. Димитријевић је још 1967. године у *Теорији књижевности* разграничио ова два појма у складу са тенденцијама тадашње модерне стилистике. Језик је, по Димитријевићу, скуп изражајних средстава који нам

¹⁸ stakicmz@ptt.rs

¹⁹ Лотман (Lotman) је истицао сложеност поетског језика: „Поетски језик је веома сложена структура. Он је знатно сложенији у односу на природни језик“ (Лотман, 1976: 42).

стоји на располагању, док је књижевни стил начин њихове употребе, односно „начин употребе језика и језичких средстава, а то значи фонда речи, њихових облика“ (Димитријевић 1967: 72). Погрешно је изједначавати и језик књижевног дела са стандардним језиком, јер се поетски језик разликује од језика свакодневне комуникације. Јовић, истиче да је разлика између стандардног и језика књижевног дела постојала већ у првим фазама постојања књижевног језика и да је због прокламовања Караџићевог принципа да у основи књижевног језика буде народни, створен привид да је реч о јединственом језичком идиому (Јовић, 1985: 105).

До Првог и између Првог и Другог светског рата било је релативно мало писаца који су одступали од усвојеног модела књижевног језика, грађењем слободне комбинаторике и уношењем елемената говора ван усвојене језичке норме. То је био један од разлога да је језик Борислава Станковића наишао на осуду у званичним круговима књижевне критике, јер су његове приповетке написане језиком југа Србије, а јунаци говоре аутентичним и изворним језиком свога краја. У приповеци *Увела ружа*, уметничкој обради доживљаја из младости, у форми сећања и лирске исповести приповедача Које, детаљи у опису девојке, *шалварице*, *минтан*, *бошча* и *папуче*, носталгично дочаравају прошло време и оријентални дух старог Врња:

А ти беше увек, од свију комшијских девојчица најбоље и најлепше обучена. Твоја мајка иђаше једнако у сељачком оделу, али тебе киђаше и гиздаше као најбогатију. Каква ли беше тада! У шалварицама, кратком, тесном минтану са широким рукавима, опасана бошчицом, у лаким папучама и повезане главе, иђаше ти. А ход ти беше брз, лак. Како да те не памтим кад долазаше к нама? (Станковић, 1966: 156)

Данас се неке од ових речи више не користе, *шалваре* су део фолклорне ношње, а речи *минтан* и *бошча* замењене су савременим изразима *прслук* и *марама*. И речи које, попут присвојне придевске заменице *свију* („А ти беше увек, од свију комшијских девојчица најбоље и најлепше обучена.“), одступају од званичне језичке норме, стилски су уклопљене да дочарају дух и амбијент ишчезлог патријархалног времена. Глаголски облици имперфекта, који се у одломку понављају (*иђаше*, *киђаше*, *гиздаше*, *долазаше*), стварају утисак радње која је у прошлости дубоко психолошки проживљена од стране приповедача, па су и ефекти њеног естетског и емотивног деловања на читаоца појачани.

Књижевна дела писана локалним говорима дочаравају дух и амбијент средине коју описију. Њихови јунаци делују аутентично и уверљиво, попут Пилипа Бакљине, главног јунака приповетке *Пилипенда* Симе Матавуља (Матавуљ, 2007: 361-365). Радња приповетке је смештена у XIX век, у горњу Далмацију и сиромашно село, лоцирано у Петровом пољу. Написана је ијекавским дијалектом, језиком какав се користио у источној Херцеговини.

Локални карактер језика, који одступа од званичне књижевне норме, даје приповеци аутентичност и изворност, јер би, у противном, било немогуће дочарати и учинити животним ликове главних јунака, Пилипа и Јеле, сиромашних, али чврстих људи, који ни по цену гладовања и егзистенцијалног опстанка, не желе да се одрекну свог идентитета који је укореењен у вери и православљу.

У савременим књижевним, теоријским, критичким и научним круговима заступа се став о равноправности локалних говора са званичним књижевним језиком када је реч о коришћењу језика у поетске сврхе. Такав став заступљен је и у нашем образовном систему, ученици се у VIII разреду основне школе упознају са њиме и у Граматици се налазе изабрани одломци из књижевних дела написаних на различитим локалним говорима.²⁰

Употреба локалног говора у књижевном тексту не умањује његову уметничку вредност већ представља стилску особеност. Употреба локалних говора у поетске сврхе омогућава да књижевни текст одише специфичном атмосфером која дочарава предметни свет који је у њему представљен. Књижевни јунаци који говоре језик свога краја делују аутентично, уверљиво и живо. У српској књижевности Глишић је познат као приповедач чији су ликови говорили онако како су то чинили стварни људи у кући, пољу или механи. Глишићеви јунаци, нарочито они из руралних средина, причају живо, сугестивно и динамично. Као представници простог и необразованог слоја често говоре језиком који је граматички неисправан и одступа од стандардног, што појачава утисак реалистичности и ствара илузију усменог казивања. У приповеци *После деведест година* кмет Пурко каже:

– *Море, људи..., шта ћемо с нашом воденицом? Воденичара нема, нити га можемо наћи. Да има барем два витла, па би нам било доста млети и дањом, а ноћом – нек је носи ђаво!* (Глишић, 1949: 37).

Књижевни лик је у свом говору неправилно употребио два прилога за време (*дањом* и *ноћом*). Они су поименичени и стављени у нестандартни облик инструментала. Њихова граматичка неправилност је вишеструко функционална:

1. доприноси ефекту живе усмене речи;
2. ствара утисак превазилажења временске дистанце (стиче се утисак као да се разговор сељака одвија непосредно пред нама);

²⁰ Као репрезентативни, у оквиру екавских говора, одабрани су одломци из следећих књижевних дела: *Петријин венац* Драгослава Михаиловића написан на косовско-ресавском дијалекту, *Поп Ђира и поп Спира* Стевана Сремца писан шумадијско-војвођанским дијалектом и народна басна *Лисица и лисиче* писана призренско-тимочким дијалектом. У овире (и)јекавских изговора као пример зетско-јужносанџачког дијалекта цитиран је одломак из књиге Данила Барјактаревића *Новопазарско-сјенички говори*, док је за пример источнохерцеговачког дијалекта послужила народна басна *Вук и крмача* (Кликовац, 2006: 21–23).

3. открива социо-културне особености друштвеног слоја коме кмет припада.²¹

У приповеци *Прва бразда* из разговора главне јунакиње Мионе и њене кћерке Душанке видљива је патријархална и традиционална одређеност сеоског социјалног сталежа. Дијалог се одвија у тренутку када је Душанка кренула да однесе ручак брату који ради на њиви, што показује патријархалну подељеност послова на мушке и женске.

... Таман Миона оздо уз воћњак а Душанка испаде из куће. Стутољила нешто у лепу шарену торбичицу, па се некуд жури.

– Куд ћеш ти, Душанка?

– Ене-де! Зар и ти дође!... – одговори Душанка готово као и збуњена.

– Баш добро, да не остане кућа сама... Ето ја пошла тамо до брала...

– Е? А где је он?

– На њиви тамо иза лаза... (Глишић, 1949: 30)

У наведеном одломку уочљиве су интонацијске и синтаксичке особености својствене разговорном стилу: употреба аориста (*ти дође*) и крњег перфекта (*ја пошла*). Употребљене су и речи *оздо* и *штутољила*, које одступају од званичне књижевне норме. Језик је изворан народни, па говорећи о њему Велибор Берко Савић истиче: „И језик и стил толико су веран одраз народне лексике, фразеологије и синтаксе, народног казивања као да је тонски снимљено; то даје изванредну реалистичност његовим личностима и оценама“ (Савић 1997: 188).

У поменутој приповеци налазимо и читав низ народних (тежачких) речи и израза, типа: *лаз*, *дан орања*, *крстина*, *јарица*, *образдити*, *работник*, *уоставити*, *забавити се* (са значењем *задржати се*) ...

Говор Глишићевих јунака открива велико народно лексичко богатство. Учестале су речи типа: *газдалук*, *кмет*, *рога*, *антерија* ... Оне су у XIX веку биле саставни део говорне лексике. Данас, с обзиром на њихову сферу употребе (нестанак предмета и појава које су означавале), наведене речи спадају у историзме. Оне могу представљати и драгоцен материјал за потенцијална етнолошка истраживања. У том контексту, приповетка *Вујина просидба* може послужити као извор за проучавање свечане традиционалне одеће српских младића, који на селу, у кућу потенцијалне невесте, одлазе обучени у: „... лепе чошне чакшире, џемадан везен златом, па ћурче, па на

²¹ Слично је и са другим Глишићевим јунацима који својим говором показују специфичне особине друштвеног слоја или професије којој припадају. Учитељ из приповетке *Рога* се размеће страним речима чије значење не зна и изговара их неправилно. У приповеци *Распис* капетан Паја представља оличење бирократске ограничености што за последицу има располагање врло оскудним фондом речи.

глави нови фес, па се опасао тараболосом и за њега заденуо нов везен пешкир, па на ногама му чизме..." (Глишић, 1949: 68).

Многе речи коришћене у Глишићевим приповеткама не употребљавају се у стандардном језику јер су их замениле друге речи. То су архаизми: *механа, крчмар, авлија, свечаник...* Оне дају уверљивост уметничким сликама и једну посебну димензију, која чини да Глишићево дело, по речима Зорића, можемо да посматрамо и као „сведочанство из историје језика“ (Зорић, 1991: 153), тако да језик Глишићеве прозе постаје огледало традиционалних породичних односа, морала и патријархалне културе.

У истом контексту можемо посматрати и употребу старих речи и израза, које се више не користе, у описима радње, амбијента и природе, или у монолозима и дијалозима јунака и код других књижевних стваралаца. Архаизми пластично дочаравају време и амбијент у коме се дешава радња књижевног дела, нарочито ако је она ситуирана у раздобље XVIII или XIX века. Слично је и са позајмљеницима, речима које долазе из других језика: турцизмима, грцизмима, германизмима, галицизмима, италијанизмима, хунгаризмима, латинизмима...

Код неких писаца употреба позајмљеница је изражена у тој мери да постаје њихово стилско обележје. То је нарочито испољено код књижевника чија су књижевна дела радњом и фабулом везана за историјски период када је Србија била под Турцима. Вишевековно ропство српског народа под турском империјом оставило је, као једну од многобројних културних и социолошких последица, мноштво турских речи које су се одомаћиле у народном језику. Њихова употреба је најизраженија у крајевима који су најдуже били под Турском, на југу Србије и у Босни и Херцеговини. Књижевна дела чија се радња дешава у овим крајевима одликују се наглашенијом употребом турцизама, чиме се дочарава аутентичност локалне средине и говора јунака. Као пример, могу нам послужити приповетке Иве Андрића са тематиком из Босне или приповетке Борисава Станковића и Стевана Сремца са југа Србије.

У приповеци Стевана Сремца *Чича Јордан*, приповедач описујући главног јунака о његовим занимањима каже следеће:

Био је и говедар и пудар, фурунција и млекација, и баштованција и ашчија, али је ова два последња занимања ипак највише ценио и једнако је једно другим замењивао; и умро је а никако није могао стално да се реши за једно или друго занимање. Зато је и био познат под оба имена; Јордан баштованција и Јордан ашчија била су два имена за једну исту особу; деца су га знала под именом чича Јордан баштованција (или пудар), а одрасли под именом чича Јордан ашчија (Сремац, 1959: 7).

Данашњем читаоцу могу бити нејасна значења речи *пудар, фурунција и ашчија*. Њихово порекло је турско. *Пудар*, што се из одломка нешто касније

и види, означава *баштованџију*. Реч *фурунџија*, настала је од речи *фуруна*, која означава пећ која се користила за огрев и ложила дрвима. Овакво грејно тело се у савременим домаћинствима више не користи, па ова реч добија архаичан призвук. Израз *ашчија*, потиче од речи *ашчиница*, која је означавала народну кухињу, па би у данашњем смислу означавала куvara или гостионичара.

И у Глишићевој прози наилазимо на учесталу употребу турцизама, која је резултат оријенталних обележја сеоске културе, што представља последицу наведених друштвеноисторијских околности. Тако ће Глишићев сељак обичај назвати *адетом*, за човека срећне руке рећи ће да је *батли*, а о пајас заденуће *јатаган*. У Глишићевим приповеткама срећемо и речи као што су *ич*, *сербас*, *зијан*... Оне потичу из персијског језика. Честе су и речи које долазе из арапског, као што су: *белај*, *берићет*, *вајда*... Наведене позајмљенице из арапског и персијског језика у наш народни језик дошле су преко турског и данас се могу чути у говору старијег дела српске сеоске популације.

Савременом читаоцу разумевање турцизама углавном не представља проблем, али није тако са свим позајмљеницама које долазе из других језика. У приповеци *Салашар* Вељка Петровића (Петровић, 1951: 123-149), налази се мноштво мађарских и немачких речи, али и позајмљеница из других језика чије значење данашњем читаоцу није познато. То су речи:

1. *уницутарија* – *хунџутарија* (мађарска реч *huncut* од немачке *hundsfoot* – угурсузи, мангупи, неваљалци) ,
2. *примас* (латинска реч *primas* – највиши достојанственик католичке цркве у некој држави или покрајини),
3. *швиндл* (немачки *schwindel* – превара, варка, подвала),
4. *продуцирати* (немачки *produzieren* – реч са више значења:
 - производити, произвести, израђивати;
 - организовати продукцију, снимање, и
 - показивати, износити на видело, излагати), и слично.²²

У изборима из приповедачког опуса наших и светских прозаиста приређивачи праве и мале речнике којима, непосредно уз текст, или на крају изабраних текстова, објашњавају непознате и преузете из других језика, речи, изразе и термине. Ова пракса постоји и уџбеницима за основну и средње школе, јер се и у читанкама, иза или поред уметничког текста, налазе издвојене и објашњене непознате речи и изрази. Недоумице могу настати

²² За тумачење непознатих речи коришћен је *Велики речник страних речи и израза*, Ивана Клајна и Милана Шипке (Клајн и Шипка 2008).

када уметнички текст обилује непознатим речима, а датим објашњењем је обухваћен њихов мањи број.²³

Када је реч о самосталној рецепцији књижевних дела, постојање нејасних и необјашњених архаизама и позајмљеница тражи од читаоца стваралачки, истраживачки и креативни однос према делу, који изискује самостални рад усмерен ка проналажењу значења речи које ометају процес рецепције. Схваћене у том контексту, позајмљенице могу постати *места неодређености* у књижевном тексту, која захтевају додатно ментално и креативно ангажовање примаоца.

У књижевном делу можемо разликовати, када је реч о језику и стилу, два стила: стил говора приповедача и стил говора његових јунака. Приповедачев стил говора условљен је пишчевим субјективним односом према појавама које слика, па га карактерише језик који је ближи књижевном језику и по избору речи, и по синтакси, док језик јунака може бити врло разноврстан и кретати се у широком распону од чисто нормираног језика до његове локалне употребе, или коришћења вулгаризама, жаргонизама, професионалног речника и друго. Говор јунака, у том случају, карактерише њихов друштвени положај, образовање, средина у којој живе, али и њихова личност. Као пример за наведено може нам послужити одломак из Андрићеве приповетке *Велетовци*, у коме приповедач говори чистим и правилним стандардним језиком, а ликови, Стојан и Турчин Устамујић, локалним говором, у складу са друштвеним приликама и историјским контекстом времена у коме су Турци били освајачи, а Стојан припадник измученог и пониженог народа. Њихов говор се одликује карактеристикама локалних говора, у којима постоји одступање од стандардне деклинације. Турчин Устамујић ће иронично рећи Стојану: „Чуо сам да си нишанџија, али опет нисам знао да си таки“ (Андрић, 1999: 119).

Уместо правилног облика показне заменице *такав*, која би у контексту реченице гласила „да си такав“ употребљен је њен неправилан облик *таки*, са дугим акцентом. Њена неправилност обојена је локалним колоритом, што указује на територијалну одређеност ликова. Поред локалног говора, у приповеди се јављају и турцизми, који су одлика описаног историјског времена. Говор јунака карактерише и коришћење погрдних израза који рефлектују унутрашња преживљавања јунака, њихово наталожено понижење и нагомилан бес. Потиснуте емоције испољавање добијају вербализацијом у увреде, пејоративне називе који представљају кулминацију мржње и беса. Стојан ће тако Турчина назвати *рћом гладном*, његов стомак *трбушином*, а

²³ Приповетка *Салашар* се тумачи у трећем разреду средње школе, а у уџбенику је протумачена само реч *виницијални* из наведеног одломка (Николић и Милић 1994: 243). У таквим ситуацијама наставник књижевности има велику одговорност. На њему је да предвиди које речи и изрази могу бити нејасни и непознати ученицима, и да добро припреми њихово објашњење и тумачење, јер ће, у противном, ученици осећати одбојност према књижевном тексту.

Устамујић ће му, одговарајући у истом маниру, рећи да су му *вилице утрнуле*, јер *већ три дана исти залагај воска жваће*.

Несумњиво је да по начину употребе језика у поетске сврхе препознајемо и стил појединих аутора. И стандардна употреба језика може да игра улогу стилског елемента, и тако постане обележје по коме ћемо препознавати стил једног аутора. Књижевни стил Иве Андрића, одликује се стандарним коришћењем језика, али то није, једина његова специфичност по којој се може препознати и идентификовати Андрићево дело.

ПОЕТСКИ ЈЕЗИК И СТИЛСКЕ ФИГУРЕ

Разматрању стила књижевне прозе може да се приступи и са аспекта порекла и природе језичких знакова и врсте доминантних стилских фигура које се у њој јављају. На тај начин може да се изучава, на макронивоу, целокупно стваралаштво изабраних аутора, или на микронивоу, стил конкретних књижевних дела. И Велек и Ворен (Wellek and Waren) указују да се стилским анализама може приступити на два начина:

1. Систематски испитивати језички систем књижевног дела и тумачити његове особине, „с обзиром на његову естетску сврху“;
2. Проучавати збир „особених одлика по којима се тај систем разликује од њему подобних система“ (Велек и Ворен 1965: 206).

Приступимо анализи Андрићевог стила на микронивоу, на основу одломка из приповетке *Прича о кмету Симану*, да бисмо на конкретном примеру показали стилске специфичности поетског језика.

У приповеци Андрић приповеда о судбини босанског кмета Симе Васковића, званог Симан, који је веровао да је Аустроугарска анексија Босне и Херцеговине из 1878. године означила крај српског робовања под Турцима и донела ослобођење сељака од феудалних кметовско-агинских односа. Охрабрен том мишљу, Симан се по први пут осећа правим власником своје земље, осећа да је свој на своме, и са новостеченим осећањем поседничког поноса дочекује свог агу, Ибрагу сарача, који је дошао по порез:

Први дани септембра. Сунчано јутро. У шљивику на трави лежи Симан, руке затурио под главу, над њим се модре и савијају гране пуне рода. Не мисли ништа, само се смешка, јер га од главе до пете испуњава једно једино осећање: да је све ово његово. Као кроза сан чује доле шкрипу вратница и гласове. Погледа једним оком само, и одмах види што је. Његов ага Ибрага, сарач, дошао са четири коња и једним момком да обере своју половину шљива. Симан га је пустио да му приђе посве близу, правећи се да га не чује и не види.

– Добро јутро, Симане.

– Добро и јест – каже Симан, а не устаје пред агом.

Ибрага пређе руком преко очију. Као да се свет из темеља заљуљао. Придржава се за једну шљиву.

Гледа Ибрага тога дрског човека који мимо сваког реда и обичаја лежи и не диже се пред њим, не верује рођеним очима и не може да се начуди колики је кмет кад није згрчен ни понизан, него кад се опусти и рашири у својој пуној снази и величини.

Дуго је гледао Ибрага што се није видело ни запамтило откад су аге аге и кметови кметови. Испод мирне маске „душевног аге“ у њему је све кувало од сопственичког беса и повређеног агинског поноса, али су га страх и обзир обуздавали, јер кмет је био очигледно решен на зло, а времена су тешка и несигурна. И Ибрага се прибрао и сео.

– Ја дошо до ово шљива, што је моје, смирим – каже ага муклим гласом.

– Ниси моро долазити. Шљиве су мирне, а колико их буде требало смиривати, умијем их и ја смирити.

Заметну се необична препирка. Симан се напола придигао, али само зато да би могао аги у очи да скреше оно што ни сам није помишљао да би смео да му каже (Андрић, 1965: 145-146).

У првом делу одломка доминантна је дескрипција. Андрић је служећи се описним придевима дочарао сунчано јесење јутро и шљивик богат родом. Дескрипција у опису није сама себи циљ, она је у функцији приказивања унутрашњег стања јунака, који затурен у трави, испод шљива, ужива у богатом приносу. Симаново уживање не потиче само од доброг рода, већ произилази из унутрашњег осећања испуњености које му даје мисао да је по први пут власник онога што би по праву својине требало да му припада. Из поседничке опијености буди га звук представљен преко ономатопејске фигуре, шкрипа вратница. Јунак не излази из стања опијености, он шрипу чује као кроза сан. Употребљено је поређење, стилска фигура која се темељи на пресликавању везе између две појаве. Избор сна као предмета са којим се пореди, није случајан. Довођење у везу појмова *шкрипа* и *сан*, показује решеност јунака да не дозволи да га спољашњи догађаји отргну из стања унутрашње опијености и заноса, које подсећа на сан.

У Симановом поздрављању са агом имамо игру речи и иронију. Ага Симану жели добро јутро, а Симан му одговара са: *Добро и јест*. Понављање речи *добро*, спада у звучне фигуре или фигуре дикције, али је њена стилска маркираност појачана ироничним значењем. Симанов одговор можемо слободније протумачити у смислу: „Мени је јутро добро, а теби видећемо!“

Иронично значење Симанових речи, потврђује и његов став. Он не устаје пред агом. За време турске владавине било је незамисливо да један кмет седећи дочека свог агу. Понизност и покорност изражени у ритуалу поклона пред феудалним господаром били су уобичајени начин понашања кмета. Симаново понашање није изазвало само бес и осуду аге. Андрић улази

у танано нијансирање његових психолошких преживљавања. Ибраги као да се свет из темеља заљуљао. Свет се не може у стварности заљуљати из темеља, али може за појединца, и у симболичном поретку значења означава да је или срушен наш систем вредности или да смо доживели лични губитак и трагедију. Значење исказа се темељи на пренесеном значењу речи и њиховој метонимијској вези.

Кулминацију узбуђености аге и његовог унутрашњег немира представља придржавање за шљиву како не би пао. Његов уздрман свет тиме буквално тражи и спољашњи физички ослонац. Избор дрвета као ослонца условљен је спољашњим окружењем ликова, и ага и Симан се налазе у шљивику, али у дубљем слоју значења, он је симболичан. Дрво је симбол укоренености човека, његове везе са тлом, родном земљом и завичајем. Корен дрвета, из кога оно црпе земаљске сокове, представља упоришну тачку ослонца. Човек без корена, без ослонца, без своје упоришне тачке, изгубљен је и непотпун. Избор дрвета као тачке ослонца да би се повратила изгубљена равнотежа носи у себи и метафорично значење. Аги је потребан ослонац, његова сигурност, грађена генерацијским наследним преношењем освајачког кода, пољуљана је.

У представљању агиног немира, беса и повређености, Андрић се послужио и хиперболом. Ибрага је изненађен тиме колики је кмет када није згрчен и понизан. Указивање на спољашњу, физичко-просторну димензију простирања тела, додатно истиче дубину агиног страха. Временска паралела некад и сад садржана у исказу *колики је кмет кад није згрчен* садржи неизречено контрастирање парова: згрчен и мали – незгрчен и велики. Њихова експлицитна и имплицитна присутност у свести аге доводи од отрежњења и сазнања да се налази пред реалном опасношћу. Као резултат тога, *Ибрага се прибрао и сео*. Успео је да стиша страсти и повређен понос иако је све у њему кувало од сопственичког беса и повређеног агинског поноса. И израз „кувати од беса“ представља стилску фигуру замене појмова. Њиме се означава стање пренапрегнуте унутрашње узнемирености човека које прети да се претвори у спољашњу манифестацију и вербални или физички излив беса. Но, ага се прибрао и сео.

Даљи след одломка показује наставак игре речима између два јунака, игре која се заснива на томе што Ибрага користи речи у њиховом пренесеном значењу, а Симан му одговара у контексту њиховог правог значења. Ибрага каже да је дошао да *смири шљиве*. Овим исказом шљиве су персонификоване и дата им је особина живог бића, најчешће детета које треба смирити. У пренесеном значењу, овај метонимијски израз познат је у народној лексици као сређивање, намиривање послова. За шљиве, ливаду, стоку, народ ће употребити глагол смирити, у смислу обрати, покосити, нахранити. Симанова игра речима не заснива се на неразумевању агиног исказа, већ у њеној основи лежи тежња да га надмудри, потцени и из вербалне игре изађе

као победник. Симан зато каже: *Шљиве су мирне, а колико их буде требало смиривати, умијем их и ја смирити.*

Андрић, у цитираном одломку, стилски израз гради на симболичној и пренесеној употреби језичког знака, употреби метонимије и метафоре, поређења и персонификације. Стилске фигуре немају само улогу стилских украса, већ су у функцији саопштавања ауторове истине о човеку и свету који га окружује. Андрићев књижевни језик карактерише стандардни израз, употреба живог народног језика са честим јављањем архаизама и турцизама (*кмет, ага, сарач*) који су усклађени са духом времена који приказује.

За стил књижевне прозе нису индикативни само стилски изрази, већ и начин на који су употребљени. У посебне одлике прозног стила спада и његова емоционалност која произилази из ствараоачевог личног односа према животу, догађајима, јунацима или идејама које нам представља. Емотивни однос боји уметничке слике непосредношћу, природношћу и једноставношћу, тако да оне, поред естетског деловања, утичу и на емотивни и мисаони свет перцепције читаоца. Судбина кмета Симана, који је промену друштвеноисторијских и политичких прилика схватио као излазак из поданичког положаја, не оставља равнодушним, емотивно се доживљава и његова каснија породична несрећа проузрокована заблудом јунака, која није само заблуда појединца, већ и колективна заблуда пониженог и несрећног српског народа.

СИНТАКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ПОЕТСКОГ ЈЕЗИКА

И у области синтаксе, прозни стил једног аутора може постати препознатљив. Препознатљивост и стилска маркираност огледају се на пољу реченице: у њеном облику, дужини и склопу, као и у специфичној ритмичности. Ритам је основна карактеристика поезије, али и у прози он има значајно место. У *Теорији књижевности* Велека и Ворена изнет је став да сва прозна дела поседују неки ритам, и да се „чак и најпрозраичнија реченица може скандирати – то јест, поделити на скупине дугих и кратких, наглашених и ненаглашених слогова“ (Велек и Ворен, 1965: 188).

Ритам у прози нарочито је присутан код ствараоца који ритмичку уједначеност постижу симетричношћу и паралелизмом говорних јединица – реченица или реченичних делова. Таква проза се назива ритмичком и карактерише је употреба еуфоније, милозвучности (благозвучности), која подразумева избор речи и израза у којима се гласови нижу један за другим таквим редом да код читаоца изазивају осећање склада између звучних ефеката текста и самог значења речи. У прози се еуфонија може постићи и низањем реченица са истом интонацијом. Важна особина ритма у прози је и експресивност и изражајност поетског језика, која се огледа у тежњи језика да сам собом говори, и остварује се постизањем сагласности између гласовне звучности и значења речи.

Андрић један је од аутора чија се проза одликује изразитом ритмичношћу. Његова приповетка *Коса* одликује се еуфонијом и експресивношћу, интонационим таласањем у којима се смењују различити ритмови реченице.

Пазарни дан у касаби пун је свакојаких шумова и звукова, рике говеда, блејања стоке, пословичне вике и људских дозивања. Али изнад свега тога чује се кроз главну чаршију метални звук; то сељаци пазарују и пробају косе куцајући њима о камене прагове магаза (Андрић, 1965: 198).

Наведени одломак из приповетке одликује се изразитим интонационим таласањем реченице што доприноси његовом ритмизирању. Запета није једини знак реченичне паузе, већ синтаксичке јединице имају свој ритам и иза њих наступају поетске паузе. Готово сваку Андрићеву реченицу могли бисмо претворити у модерну строфу слободног стиха. Тако би прва реченица у одломку, у форми слободног стиха, могла бити исказана и на следећи начин:

*Пазарни дан
у касаби
пун је
свакојаких шумова
и звукова,
рике говеда,
блејања стоке,
пословичне вике
и људских дозивања.*

Одломак карактерише и изразита експресивност. Андрић се послужио поетском дескрипцијом да би представио пазарни дан у касаби. Све реченице су интониране као обавештајне, осим реченице: „Дан, дан, дан... цин, цин... тен, тен!“ Њена интонација је узвична, што је у складу са ономатопејском природом речи које су у њој представљене. Понављање сугласника *ц*, сугласника *д* и сугласника *т*, као и самогласника *а*, *и*, и *е*, има експресивну улогу. Својим звучањем, они дочаравају оштар звук удара метала о камен и стварају изразиту акустичну слику. Експресивност се постиже у слоју звучања и посебном изражајношћу речи *коса*, у којој се огледа склад између гласовне звучности и значења речи. Задњонепчани безвучни глас *к* и зубни безвучни консонант *с*, изговарају се мукло, као шумови, њихова акустика дочарава визуелну слику муклог шума траве која пада под налетима оштрице сечива косе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Поетски језик пружа књижевницима огромне могућности да помоћу језичких средстава изграде дочаране светове и имагинарне јунаке који уметничком уверљивоћу надилазе границе предметне реалности у којој су створени. Да би то постигли, аутори граде свој препознатљив поетски језик и лични стил који се одликује, не само богатом и сликовитом лексиком, већ и коришћењем стилских фигура и специфичним односом према синтакси. Истраживање њиховог поетског језика не обухвата само проучавања одступања од стандарне језичке употребе, испитивања стилских израза и средстава, и специфичног односа према синтакси, дакле, не задржава се само у области стилистике и лингвостилистике, већ улази и у домен индивидуалне психологије личности аутора, и захтева познавање ширих друштвених и историјских прилика у времену у коме је живео и стварао.

У складу са Бифоновом дефиницијом стила, да је стил – сам човек, сматрамо да и сам избор књижевних тема говори о стилу једног аутора. Тако да стилска особеност може постати и избор књижевног жанра који доминира у стваралаштву. Рецимо, Антон Павлович Чехов је у светској књижевности познат као ненадмашни стилиста и мајстор кратке приче у којој је до савршенства испољио моћ опсервације и способност да запази и најситније појединости из свакодневног живота. У краткој причи, Чехов је не само до мајсторства развио посматрачки дар, већ и способност да проникне у људску душу и прикаже специфични штимунг атмосфере која окружује главне јунаке. Мајсторство стилске форме повезано је и са ствараочевим етичким ставовима. Разоткривање живота и друштва било је саставни део Чеховљеве литерарне форме, и језика. Ман (Thomas Mann) га је објашњавао међусобном зависношћу естетске и етичке свести, односно везом која постоји између постепеног стицања мајсторства у погледу литерарних форми и Чеховљеве све веће осетљивости према паду морала. Говорити о књижевном стилу у прозном делу не значи само до у детаља познавати стилски израз и поетски језик уметничког текста, већ захтева познавање и идејних и естетских схватања, која су условила сам избор књижевне теме.

Литература

- Андрић, И. (1965): *Знакови*, Сарајево, Свјетлост; Београд, Просвета; Загреб, Младост; Љубљана, Државна zaloжба Словеније.
- Андрић, И. (1999): *Босанске приче*, Београд, VERZALpress.
- Велек, Р. и Ворен, О. (1965): *Теорија књижевности*, Превели с енглеског Александар Спасић и Слободан Ђорђевић, Београд, Нолит.

- Виноградов, В. (1971): *Поетика и стилистика*, Превели с руског Предраг Лазаревић, Татјана Шермент и Милован Милинковић, Сарајево, Завод за издавање уџбеника.
- Глишић, М. (1949): *Одабране приповетке*, Београд, Ново поколење.
- Димитријевић, Р. (1967): *Теорија књижевности (Композиција, језик и стил)*, Треће издање, Београд, Вук Караџић.
- Зорић, Д. (1991): *Живот и дело Милована Ђ. Глишића*, Ваљево, ГИП „Милан Ракић“.
- Јовић, Д. (1985): *Језички систем и поетска граматика*, Београд, БИГЗ; Приштина: Јединство.
- Клајн, И. и Шипка, М. (2008): *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад, Прометеј.
- Кликовац, Д. (2006): *Српски језик за VIII разред основне школе*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лотман, Ј. М. (1976): *Структура уметничког текста*, Превод с руског и предговор Новица Петковић, Београд, Нолит.
- Матавуљ, С. (2007): *Приповетке II*, Београд: Завод за уџбенике, Српско културно друштво „Просвјета“.
- Николић, Љ. и Милић, Б. (1994): *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за III разред средње школе*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, В. (1951): *Четрнаест приповедака*, Загреб, Просвјета.
- Савић, В. Б. (1997): *Милован Ђ. Глишић – Споменица о 150-годишњици рођења*, Ваљево.
- Сремац, С. (1959): *Изабране приповетке*, Београд, Народна књига.
- Станковић, Б. (1966): *Стари дани*, Сарајево, Издавачко предузеће „Свјетлост“.
- Ђорац, М. (1982): *Метафорски лингвостилеми*, Београд, Привредно-финансијски завод.

POETIC LANGUAGE AS A STYLISTIC CHARACTERISTIC OF FICTION

Summary: *In this paper the author studies stylistic characteristics of poetic language of fiction trying to determine particularities that make it different from the standard use of the language. The characteristics of poetic language reflected in the field of lexis, the use of stylistic figures and its specific relation to the syntax will be studied by the use of examples from the Serbian language. Poetic language is characterized by rich lexis and the use of localisms, dialectal vocabulary, archaisms, neologisms and borrowings as well as deviations of the use from the standard model of literary language through the formation of free combination and introduction of elements of speech not used in the adopted version of the standard language. The use and combination of a large number of stylistic expressions of poetic language give plasticity and expression to the poetic language but stylistic figures do not have a role of stylistic ornaments only but are also in the function of expressing the author's truth of man and the world around him. In the field of syntax, poetic language is recognized by form, length and structure of the sentence as well as their intonation and rhythmic particularities.*

Key words: *poetic language, style, fiction, lexis, stylistic figures*

ПОЭТИЧЕСКИЙ ЯЗЫК КАК ХАРАКТЕРНЫЙ СТИЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ

Резюме: *В данной работе мы исследуем стилистические характеристики поэтического языка художественной прозы и пытаемся выяснить особенности, которые отличают его от использования стандартного языка. На примерах из сербской литературы исследуем характеристики поэтического языка, которые отражены в области лексики, в использовании стилистики и в определенном отношении к синтаксису. Поэтический язык характеризует большое лексическое богатство. Он использует в эстетических целях диалектные слова, архаизмы, историзмы, неологизмы, социологизмы и заимствованные слова, часто отклоняется от утвержденных моделей литературного языка, путем создания доступных комбинаций и введения элементов речи вне принятых языковых норм. Использование и комбинирование разнообразных стилистических выражений поэтическому языку дает конфигурацию и выразительность, но фигуры речи не ограничиваются ролью стилистического оформления, а выполняют функцию авторского сообщения истины о человеке и окружающем его мире. В области синтаксиса, стилистические признаки поэтического языка отражаются в форме, объемности и конструкции предложения, а также в специфических интонационных особенностях и ритме.*

Ключевые слова: *поэтический язык, стиль, литературная проза, лексика, стилистические фигуры*